

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.208> JEL classification: Q18, Q54, O13, H56
UDC: 338.43(477)

Ірина БЕЛОВА

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра бізнес-аналітики та інноваційного інжинірингу,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: i.belova@wunu.edu.ua
ORCID iD: 0000-0002-5399-3654

Олексій ЯРОЩУК

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра бізнес-аналітики та інноваційного інжинірингу,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: o.yaroshchuk@wunu.edu.ua
ORCID iD: 0000-0002-9008-3166

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. В статті проаналізовано виклики та заходи щодо підвищення продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану. Розглянуто основні фактори, що впливають на продовольчу безпеку, включаючи купівельну спроможність населення, державний контроль за сівозмінами, управління природними ресурсами та розвиток переробного сільського господарства. Запропоновано заходи для підвищення продовольчої безпеки, такі як підвищення пенсій, реалізація гуманітарних програм, впровадження інноваційних технологій та покращення інфраструктури.

Метою статті є дослідження особливостей продовольчої безпеки України та розробка ефективних стратегій для підвищення її рівня в умовах сучасних викликів.

Методологія. В процесі проведення дослідження використано загальнонаукові методи пізнання, зокрема: методи аналізу та синтезу для аналізу основних тенденцій і викликів продовольчої безпеки; порівняння – для вивчення ефективності різних заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки; контент-аналізу – для оцінки політичних та економічних аспектів продовольчої безпеки; узагальнення – для формування рекомендацій щодо покращення продовольчої безпеки в Україні.

Результати. Доведено, що основні виклики для продовольчої безпеки України включають падіння купівельної спроможності населення, зменшення обсягу посівних площ, погіршення індикаторів у Глобальному індексі продовольчої безпеки, екологічні катастрофи, порушення логістичних ланцюгів та відсутність належної державної стратегії. Запропоновано напрями підвищення продовольчої безпеки, зокрема впровадження державного контролю за сівозмінами, підвищення купівельної спроможності малозабезпечених верств населення, стимулювання розвитку переробного сільського господарства, інновації та контроль якості, покращення інфраструктури та логістики.

© Ірина Белова, Олексій Ярощук, 2024

Отримано: 16.08.2024 р.

Рекомендовано до друку: 02.09.2024 р.

Опубліковано: 30.09.2024 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Белова І., Ярощук О. Продовольча безпека України в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 3. С. 208-221. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.208>

Ключові слова: продовольча безпека; купівельна спроможність; сівозміни; переробне сільське господарство; інновації; інфраструктура; логістика.

Вступ

Проблема продовольчої безпеки набула особливого значення для України в умовах воєнного стану, який триває з 2022 року. Військові дії на території країни спричинили серйозні порушення в аграрному секторі, знищення інфраструктури та логістичних ланцюгів, що призвело до суттєвого зниження доступності харчових продуктів для населення. Зростання цін на продовольство, втрата врожаїв та скорочення експорту — все це впливає на рівень життя українців та загальну економічну стабільність країни.

Замороження зростання доходів верств населення похилого віку, які основний дохід отримують від пенсійних виплат, створює додатковий тиск на продовольчу безпеку. Пенсіонери є однією з найбільш вразливих категорій населення, і їхні доходи часто не встигають за зростанням цін на базові продукти харчування. Ризики девальвації та інфляції посилюють цю проблему, оскільки вони знижують реальну купівельну спроможність пенсійних виплат. Внаслідок цього, багато літніх людей опиняються у ситуації, коли їм не вистачає коштів на придбання необхідного продуктового кошика, що погіршує їхній рівень життя та здоров'я.

У такій ситуації держава зосередила свої зусилля на забезпеченні базових потреб громадян. Важливу роль відіграють міжнародні гуманітарні організації, які надають допомогу найбільш уразливим верствам населення. Проте, для досягнення довгострокової продовольчої безпеки необхідно впроваджувати структурні реформи та інвестувати в стійкі сільськогосподарські практики. Важливою складовою є також адаптація до змін клімату та впровадження інноваційних технологій в аграрний сектор.

Останні дослідження та публікації, присвячені питанням продовольчої безпеки України в умовах війни, акцентують увагу на багатьох критичних аспектах, що впливають на стабільність та доступність харчових продуктів для населення. Основні чинники погіршення продовольчої безпеки розглядаються в контексті воєнних дій, економічної нестабільності та глобальних викликів.

Артеменко Л., Мариненко Н., Крамар І. та Гац Л. [1] досліджують вплив військової агресії на стан продовольчої безпеки України, відзначаючи руйнування інфраструктури, скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва та погіршення економічного доступу населення до продуктів харчування. Вони також аналізують перспективи відновлення аграрного сектора за допомогою міжнародної підтримки та нових технологій. Дідур К. М. [2] підкреслює важливість міжнародної співпраці для забезпечення продовольчої безпеки, наголошуючи на впливі глобальних економічних процесів та важливості інтеграції України у світові продовольчі системи.

Ніколюк О. В., Атамась Г. П. та Шумілов Б. Б. [3] розглядають вплив соціально-економічних трансформацій на продовольчу безпеку, підкреслюючи проблеми з доступністю харчових продуктів через зміни в ринку праці та економічні труднощі. Патицька Х. О. [4] аналізує міжнародний досвід та підходи до подолання продовольчих криз, визначаючи основні напрямки для забезпечення продовольчої безпеки в Україні, включаючи підтримку сільськогосподарського виробництва та розвиток стійкості сільських територій.

Родінова Н., Дергач А. та Гудзь Г. [5] досліджують вплив російсько-української війни на глобальну продовольчу безпеку, зазначаючи, що війна спричинила зростання цін на продукти харчування та погіршення продовольчої безпеки у багатьох країнах. Ульянченко А. В. та Прозорова Н. В. [6] акцентують на важливості продовольчої безпеки як основи національної безпеки, наголошуючи на необхідності розробки національної стратегії та підтримки аграрного сектора. Чечель О. М. [7] аналізує принципи та механізми державного регулювання економіки, підкреслюючи необхідність комплексного підходу до забезпечення продовольчої безпеки, який включає моніторинг, прогнозування та оперативне реагування на виклики.

Мета статті

Метою дослідження є аналіз основних чинників, що впливають на продовольчу

безпеку України в умовах війни, та визначення перспектив і шляхів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Продовольча безпека є багатограним поняттям, яке охоплює різні аспекти забезпечення населення достатньою кількістю безпечної та поживної їжі. Визначення продовольчої безпеки варіюються залежно від контексту та джерела, проте загалом вони включають чотири основні компоненти: доступність продовольства, економічний доступ до харчових продуктів, якість та безпеку їжі, а також стійкість продовольчих систем. Аналіз різних підходів до визначення продовольчої безпеки дозволяє глибше зрозуміти, як це поняття еволюціонувало під впливом глобальних викликів, таких як зміни клімату, економічні кризи та політична нестабільність, і як воно адаптується до сучасних умов забезпечення сталого розвитку.

Так, на думку О. Чечеля, «продовольча безпека – це стан, котрий характеризує захищеність продовольчих інтересів людини, суспільства, країни від зовнішніх і внутрішніх загроз, при котрому гарантується вірно вимірний вплив факторів за наявності інформаційного середовища, охорони довкілля, прогнозування поточної ситуації, що сприяє забезпеченню функціонування життя людини, розвитку економіки та промисловості, контролювання кризових явищ та забезпечення якісними продуктами в достатній кількості для всіх груп людей» [7, с. 4]. Запропоноване визначення відображає комплексний підхід до продовольчої безпеки, акцентуючи увагу на багатьох аспектах, таких як інформаційне середовище, охорона довкілля та прогнозування поточної ситуації. Основною метою є забезпечення функціонування життя людини, розвитку економіки та промисловості, а також контролювання кризових явищ. Чечель підкреслює важливість гарантування впливу всіх факторів, що сприяють забезпеченню якісними продуктами в достатній кількості для всіх груп людей. Визначення виділяється своєю всебічністю та врахуванням багатьох аспектів, що впливають на продовольчу безпеку, включаючи зовнішні та внутрішні загрози.

Інший український дослідник Дідур К. М. під продовольчою безпекою країни розуміє ступінь забезпечення населення держави

екологічно чистими та здоровими продуктами харчування, виробленими всередині країни, згідно з науковими нормами та за доступними цінами, які допомагають зберігати та покращувати умови життя [2]. Автор акцентує увагу на важливості внутрішнього виробництва та екологічної чистоти продуктів харчування. Крім того, автор підкреслює необхідність доступності цих продуктів для населення, що є критичним для підтримання та покращення умов життя. Важливим аспектом тут є також відповідність продуктів харчування науковим нормам, що забезпечує їхню безпеку та поживну цінність. Таким чином, К. М. Дідур зосереджується на якості, доступності та екологічній чистоті продуктів харчування, що є основними складовими продовольчої безпеки.

Вчені Ульяновченко А. В., Прозорова Н. В. розглядають продовольчу безпеку країни, як систему, котра чітко працює для забезпечення всіх верств населення продуктами харчування відповідно до прийнятих фізіологічних норм за рахунок власного виробництва продукції та імпорту продуктів харчування, котрі країна не може виробляти [6]. Визначення акцентує увагу на важливості створення ефективної системи, яка може забезпечити всі верстви населення необхідними харчовими продуктами. Основними компонентами цієї системи є власне виробництво та імпорт, що дозволяє країні адаптуватися до можливих дефіцитів або потреб, які не можуть бути задоволені внутрішніми ресурсами. Таким чином, це визначення відображає глобальну взаємозалежність країн у забезпеченні продовольчої безпеки та необхідність інтеграції національних продовольчих систем у міжнародні ринки.

На наш погляд, в процесі дослідження наукових підходів до визначення сутності продовольчої безпеки країни потрібно звернути увагу на структуру Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI) [8], який є комплексним інструментом, що дуже детально відображає основні аспекти продовольчої безпеки. Так, компонент «Доступність (Affordability)» включає аналіз цінних трендів та стабільності цін на продовольчі товари; середній рівень доходів населення та його вплив на купівельну спроможність; оцінку державних програм

допомоги, які полегшують доступ до харчових продуктів.

Компонент «Доступ до продуктів харчування (Availability)» включає оцінку обсягу виробництва продуктів харчування та його відповідність потребам населення; наявність інфраструктури для зберігання, транспортування та розподілу продовольства; урядові політики та заходи, спрямовані на забезпечення стабільного постачання продовольства.

Компонент «Якість та безпека (Quality and Safety)» оцінює наявність різноманітних харчових продуктів, які забезпечують збалансоване харчування; дотримання норм та стандартів, що забезпечують безпеку продуктів харчування; інвестиції в наукові дослідження та інновації у сфері агропромислового комплексу.

Компонент «Стійкість та адаптивність (Resilience and Adaptation)» оцінює ефективність використання та управління водними ресурсами, важливими для сільськогосподарського виробництва; заходи з адаптації до змін клімату та зниження негативного впливу на довкілля; здатність країни управляти ризиками, пов'язаними з продовольчою безпекою, такими як природні катастрофи, економічні кризи тощо.

Глобальний індекс продовольчої безпеки (GFSI) є надзвичайно ефективним і важливим інструментом для розуміння теоретичних аспектів продовольчої безпеки. Його комплексна структура, що охоплює такі компоненти, як доступність (Affordability), доступ до продуктів харчування (Availability), якість та безпека (Quality and Safety), а також стійкість та адаптивність (Resilience and Adaptation), дозволяє всебічно оцінити стан продовольчої безпеки в різних країнах. Цей індекс враховує як економічні, так і соціальні аспекти, включаючи цінові тренди, рівень доходів, урядові політики, інфраструктуру та інновації. Він також акцентує увагу на управлінні водними ресурсами та здатності країни адаптуватися до змін клімату і керувати ризиками. Таким чином, GFSI є незамінним інструментом для аналізу і порівняння продовольчої безпеки на міжнародному рівні, що сприяє глибшому розумінню її теоретичних аспектів і дозволяє розробляти більш ефективні стратегії забезпечення харчової безпеки.

На основі аналізу різних наукових підходів до визначення продовольчої безпеки та враховуючи структуру Глобального індексу продовольчої безпеки (GFSI), можна запропонувати власне визначення цього поняття.

Продовольча безпека країни – це комплексний стан, що характеризується стабільним забезпеченням населення достатньою кількістю безпечних та поживних харчових продуктів, які відповідають фізіологічним нормам, за рахунок ефективного внутрішнього виробництва, надійного імпорту та адекватної інфраструктури, при цьому враховуючи економічний доступ до їжі, її якість та безпеку, а також здатність країни адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх викликів, включаючи природні катастрофи, економічні кризи та соціально-політичну нестабільність.

Аналізуючи наслідки війни для продовольчої безпеки та сучасні наукові дослідження можемо виокремити декілька ключових викликів для продовольчої безпеки України:

1. Падіння купівельної спроможності населення. Воєнний стан призвів до значного падіння доходів населення, зокрема через зниження економічної активності та втрату робочих місць. Це зменшило купівельну спроможність громадян, що, в свою чергу, збільшило частку витрат на харчування у загальних доходах домогосподарств. Особливо постраждали вразливі верстви населення, такі як пенсіонери та внутрішньо переміщені особи [4, с. 44].

2. Зменшення обсягу посівних площ і кількості підприємців. Військові дії спричинили скорочення посівних площ, що безпосередньо вплинуло на обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Крім того, багато фермерів і підприємців були змушені припинити свою діяльність або переміститися в інші регіони, що погіршило загальну продовольчу ситуацію в країні [9].

3. Погіршення індикаторів у Глобальному індексі продовольчої безпеки (GFSI). Україна демонструє негативні тенденції у рейтингу GFSI, що відображає загальне погіршення всіх компонентів продовольчої безпеки: економічної доступності, фізичної доступності, якості і безпеки, а також стійкості природних

ресурсів, що свідчить про системні проблеми у забезпеченні продовольчої безпеки навіть до початку війни, які лише загострилися у зв'язку з військовою агресією [1, с. 118].

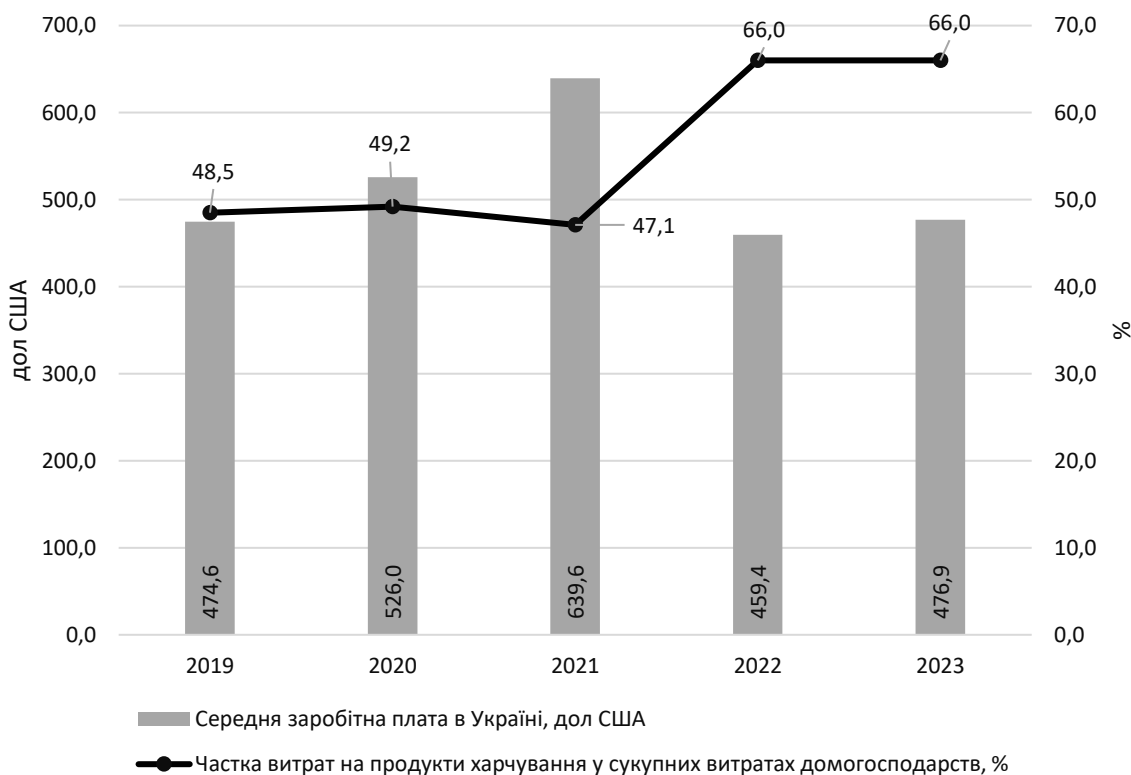
4. Екоцид та масштабні екологічні ризики. Воєнні дії спричинили значні екологічні катастрофи, такі як підрив Каховського водосховища, що призвело до деградації ґрунтів, зменшення водних ресурсів для сільськогосподарського поливу та опустелювання. Такі фактори суттєво вплинули на можливість ведення сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки на довгострокову перспективу [1, с. 117].

5. Порушення логістичних ланцюгів. Війна спричинила значні порушення в логістиці та ланцюгах постачання продовольства. Знищення транспортної інфраструктури та блокування торгових шляхів ускладнили доставку продуктів харчування до споживачів,

особливо в зонах активних бойових дій та на окупованих територіях [10, с. 156].

6. Відсутність належної державної стратегії продовольчої безпеки: Відсутність ефективної стратегії продовольчої безпеки, яка мала бути реалізована до 2030 року, призвела до того, що державні інститути не були готові до викликів, спричинених війною, а це особливо позначилося на найбільш вразливих групах населення, які залишилися без належної підтримки [1; 5].

Розглянемо детальніше кожен із викликів. Так, щодо падіння купівельної спроможності населення, то для реальної оцінки, на наш погляд, варто використовувати динаміку середньої заробітної плати вираженої у доларах США, адже такий підхід дасть змогу нівелювати викривлення даних внаслідок девальвації національної валюти. Тому на рисунку 1 відобразимо динаміку середньої заробітної плати виражену в доларах США.

Рис. 1. Динаміка середньої заробітної плати та частки витрат на продукти харчування у сукупних витратах домогосподарств України у 2019-2023 роках

Побудовано авторами за даними Національного банку України [11], Державної служби статистики України [12], компанії «Делойт» [13].

Як свідчать дані рисунку 1, середня заробітна плата в Україні демонструвала зростання з 2019 до 2021 року, що відображає позитивну економічну динаміку. У 2019 році середня зарплата становила 474,6 дол. США, у 2020 році - 526,0 дол. США, а у 2021 році - 639,6 дол. США. Однак, у 2022 році спостерігається різке зниження середньої зарплати до 459,4 дол. США, що можна пояснити негативним впливом війни та економічної нестабільності. У 2023 році середня заробітна плата трохи зросла до 476,9 дол. США, але все ще залишалася нижчою за рівень 2021 року.

Частка витрат на продукти харчування у сукупних витратах домогосподарств є важливим індикатором економічної доступності їжі. У 2019-2021 роках цей показник залишався відносно стабільним і коливався в межах 47,1%-49,2%. Це свідчить про те, що при зростанні доходів частка витрат на продукти харчування знижувалася, що є позитивним трендом для продовольчої безпеки. Разом з тим, потрібно зауважити, що внаслідок війни Державна служба статистики припинила публікацію оглядів доходів і витрат домашніх господарств починаючи з 2022 року, тому для продовження аналізу витрат використовуємо дані з дослідження компанії «Делойт».

Так, за даними «Делойт», у 2022 році частка витрат на продукти харчування різко зросла до 66,0% і залишалася на цьому рівні у 2023 році. Таке зростання свідчить про суттєве погіршення економічної доступності продуктів харчування для населення. Військові дії, інфляція та загальна економічна криза призвели до зниження реальних доходів та збільшення витрат на базові потреби, такі як їжа.

Дані таблиці вказують на суттєве погіршення продовольчої безпеки в Україні у 2022-2023 роках порівняно з попередніми роками. Зниження середньої заробітної плати та зростання частки витрат на продукти харчування свідчать про зниження економічної доступності їжі для населення, що є тривожним сигналом та підкреслює необхідність розробки ефективних державних політик та міжнародної підтримки для стабілізації продовольчої безпеки в країні.

Окрім цього, важливим є дослідження вартості базового продуктового кошика для визначення доступності продуктів харчування

для малозабезпечених верств населення, зокрема пенсіонерів.

Базовий продуктовий кошик, відповідно до норм калорійності для дорослої людини регламентується Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» №780 від 11 жовтня 2016 року [14]. Використовуючи складові продуктового кошику та середню вартість продуктів харчування, розрахуємо загальну вартість базового продуктового кошика на місяць у 2020-2024 роках (табл. 1).

Дані таблиці свідчать, що вартість базового продуктового кошика в Україні постійно зростала з 2020 по 2024 рік. У 2020 році кошик коштував 2420,847 грн, у 2021 році – 2938,579 грн, а у 2022 році – вже 3785,073 грн. Найбільший стрибок вартості стався між 2021 та 2022 роками, що можна пояснити впливом війни, інфляційними процесами та порушеннями в ланцюгах постачання. У 2023 році вартість кошика зросла до 4167,950 грн, а у 2024 році досягла 4343,105 грн. Ці показники свідчать про суттєве зростання цін на продукти харчування, що є серйозним викликом для продовольчої безпеки, особливо для вразливих категорій населення, таких як пенсіонери.

Кількість пенсіонерів, які отримують пенсію, еквівалентну вартості базового продуктового кошика, змінювалася протягом аналізованого періоду. У 2020 році таких пенсіонерів було 6,500 млн осіб, у 2021 році – 5,651 млн, що свідчить про деяке зменшення. Однак у 2022 році їх кількість знову зросла до 6,683 млн осіб, що може бути пов'язано з збільшенням витрат на життя та зниженням реальної вартості пенсій через інфляцію. У 2023 році кількість пенсіонерів знизилася до 6,293 млн, а у 2024 році зросла до 6,368 млн осіб [16].

Зростання вартості базового продуктового кошика в поєднанні зі значною кількістю пенсіонерів, чиї доходи ледве покривають ці витрати, свідчить про зростання економічного навантаження на цю вразливу групу населення. В умовах війни, коли населення України скоротилося до 31 млн осіб, пенсіонери складають суттєву частку населення (30%), і їхнє становище є критично важливим для загальної

продовольчої безпеки країни. Збільшення вартості продуктового кошика без адекватного зростання пенсій призводить до погіршення

доступу до необхідних харчових продуктів, що негативно впливає на рівень життя пенсіонерів та загальну продовольчу безпеку.

Таблиця 1. Базовий продуктовий кошик однієї дорослої людини на місяць у 2020-2024 роках

Найменування продукту	Норма, кг	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
1	2	3	4	5	6	7
Хлібопродукти:						
хліб житній	39	1010,1	1326	1450,8	1341,6	1384,5
хліб пшеничний	62	1922	2405,6	3062,8	3050,4	3044,2
Макаронні вироби	4	77,6	100,4	118,8	111,2	117,6
Борошно пшеничне	9,4	170,14	207,74	202,1	223,72	214,32
Крупи:						
рисова	2,5	79,5	95,75	183,25	190,5	136,5
пшоняна	1	20,4	21,5	30,6	32,7	28
гречана	2	80,2	100,4	138,8	57,8	51,6
вівсяна	1,1	31,9	37,4	46,2	49,5	52,8
інші (ячна, перлова)	0,5	10	10	15	16	14
Бобові	1,9	32,3	38	53,2	53,2	57
Картопля	95	1092,5	1206,5	931	2299	3068,5
Овочі (у тому числі солені, квашені):						
капуста	28	560	700	1064	1092	1092
помідори, огірки	25	1175	1312,5	1875	2000	2200
морква	9	54	108	238,5	225	270
буряки	9	54	117	117	153	162
цибуля	9,1	174,72	209,3	336,7	332,15	291,2
часник	0,9	61,11	85,5	103,5	112,5	130,5
інші сезонні овочі (кабачки, гарбузи)	13	390	390	585	702	676
Баштанні (кавуни, дині)	16	720	800	1120	1200	1193,6
Фрукти і ягоди:						
фрукти, ягоди свіжі	60	2100	3300	5700	5700	5700
сухофрукти	4	600	600	1000	1000	1000
Цукор	24	432	600	792	744	720
Кондитерські вироби	13	780	910	1170	1170	1170
Олія	7,1	310,98	479,96	525,4	468,6	484,22
Маргарин	2	208	277,4	316,4	316,4	339,5
М'ясо, м'ясні продукти:						
яловичина	16	2630,4	3520	3802,24	4127,2	4320
свинина	8	1095,04	1198,56	1579,52	1894,88	2008
субпродукти	4	400	440	640	800	880
птиця	14	826	946,68	1001	1131,34	1106
сало	2	214	300	440	476,58	476,58
ковбасні вироби	9	1207,62	1396,8	1665	2151	2349
Риба, морепродукти:						
риба свіжа, свіжоморожена	7	559,37	779,8	1056,3	1236,62	1206,8
оселедці	4	232,6	316,08	520	564	630,8
рибні продукти	2	160,24	173,48	233,46	273,28	273,72
Молоко, молокопродукти:						
молоко	60	2004	2088	2335,8	2760	2916
кисломолочні напої (кефір, ряжанка)	60	2023,8	2110,8	2274	2740,2	2804,4
масло вершкове	5	1144	1218,5	1747,5	1803,5	1800,5

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
сир твердий	3,5	966,7	1144,5	1373,75	1634,5	1697,5
сир м'який	10	1875,7	2040	2480	2650	3000
сметана	5	476,45	556	692	729,5	733,5
Яйця (штук)	220	528	814	1320	1188	1056
Чай	0,4	158,8	374,8	541,6	640	666,4
Кава в зернах мелена	0,5	250	250	325	350	357,5
Сіль	3	87,99	90	97,65	98,58	107,22
Спеції (лавровий лист)	0,3	63	66	120	124,95	129,3
Вартість базового продуктового кошика на місяць, грн		2420,85	2938,58	3785,07	4167,95	4343,11

Побудовано авторами на основі даних [14; 15].

Таким чином, для покращення продовольчої безпеки в Україні необхідно не лише стабілізувати ціни на продукти харчування, але й забезпечити адекватне зростання доходів найбільш вразливих категорій населення, таких як пенсіонери, для підтримання їхнього доступу до якісної та безпечної їжі.

В цьому контексті варто відзначити, що кількість пенсіонерів, які здатні оплатити свої базові потреби є вищою, адже близько 8 млн осіб отримують пенсію меншу, ніж 155 дол США, що є межею бідності визначеною Світовим банком. Наведені дані свідчать про критичну ситуацію в сфері продовольчої безпеки як мінімум третини населення України не зважаючи на розвинене сільське господарство і експорт зерна у великих обсягах. Таким чином, основним фактором продовольчої безпеки в Україні є фактор купівельної спроможності, а не фізичної доступності продуктів харчування чи їх фактичної наявності. Підтвердженням цього є результати національного дослідження проведеного компанією «Делойт», яке свідчить, що у 2023 році 65% населення України економило на продуктах харчування [13].

Що ж стосується зменшення обсягу посівних площ, то цей фактор також є суттєвим, однак від має більший вплив на глобальну продовольчу безпеку, адже власне населення України зможе забезпечити завдяки наявним посівним площам і обсягами вирощування зернових. Підтримка релокації сільськогосподарських підприємств та активне їх кредитування через державну програму «Доступні кредити 5-7-9» дозволило

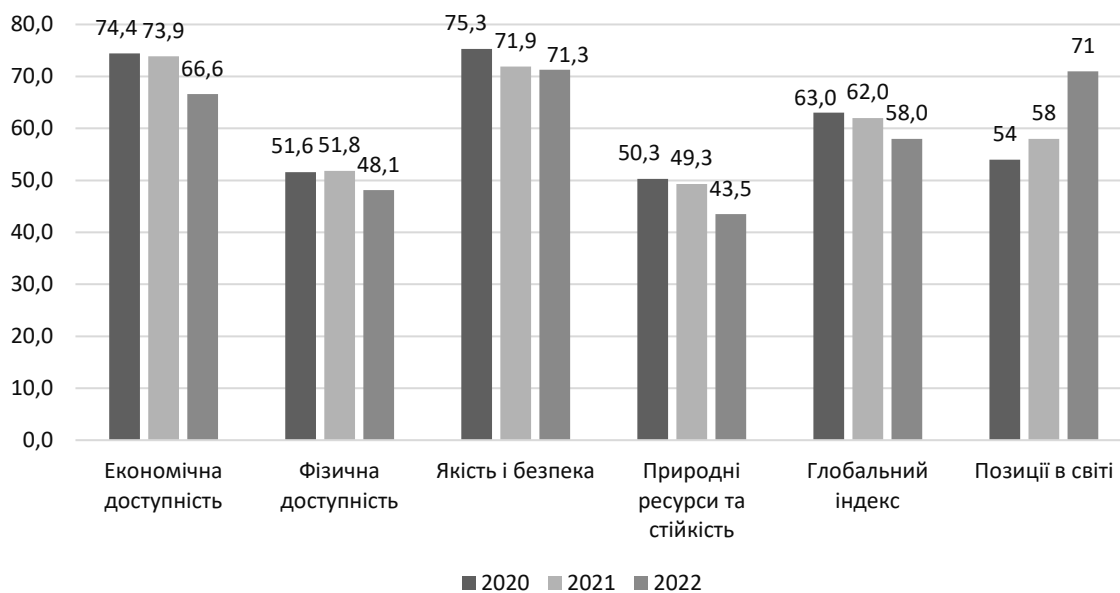
стабілізувати ситуацію з виробництва сільськогосподарської продукції. Позитивний вплив на розвиток малого фермерства мають державні гранти на розвиток власної справи, на садівництво та тепличне господарство.

Погіршення індикаторів у Глобальному індексі продовольчої безпеки (GFSI), розширюють уявлення про стан продовольчої безпеки в Україні та дають змогу визначити ключові вектори зміцнення продовольчої безпеки в майбутньому. Проаналізуємо детальніше основні складові Глобального індексу продовольчої безпеки України (рис. 2).

Аналіз індикаторів Глобального індексу продовольчої безпеки (GFSI) для України за 2020-2022 роки свідчить про значне погіршення стану продовольчої безпеки в країні. Економічна доступність, яка знизилася з 74,4 у 2020 році до 66,6 у 2022 році, відображає зростання економічного навантаження на населення через інфляцію та економічну нестабільність. Фізична доступність продуктів харчування також погіршилася, що вказує на проблеми з логістикою та інфраструктурою, особливо в умовах воєнних дій.

Зниження індексу якості та безпеки харчових продуктів з 75,3 до 71,3 свідчить про виклики у підтриманні належного рівня стандартів якості та безпеки. Найбільше зниження спостерігається в індексі природних ресурсів та стійкості, який знизився з 50,3 до 43,5, що вказує на погіршення екологічних умов та недостатню адаптивність аграрного сектора до змін.

Рис. 2. Індикатори Глобального індексу продовольчої безпеки для України у 2020-2022 роках

Побудовано авторами за даними [8].

Загальний глобальний індекс продовольчої безпеки знизився з 63,0 у 2020 році до 58,0 у 2022 році, що відображає комплексне погіршення всіх аспектів продовольчої безпеки. Позиція України у світовому рейтингу значно знизилася з 54-го місця до 71-го, що свідчить про необхідність впровадження ефективних стратегій для покращення продовольчої безпеки в країні. Комплексний підхід, включаючи економічні, соціальні та екологічні заходи, є критично важливим для забезпечення стабільності та безпеки харчування населення в майбутньому.

Одним із значних викликів для продовольчої безпеки країни є екоцид збоку агресора, що виражається у підриві Каховської ГЕС та масовому і безконтрольному мінуванні територій, де знаходилися сільськогосподарські угіддя. Так, за роки повномасштабної війни було заміновано 470 тис га сільськогосподарських угідь, з яких 274 тис га вже розміновано протягом 2023 року [17]. Однак масштаби засміченості сільськогосподарських угідь мінами, залишками боєприпасів залишається значними, що вимагає ширшого залучення вітчизняних та іноземних фахівців для гуманітарного розмінування.

В довгостроковій перспективі назріває ще один суттєвий виклик для продовольчої безпеки України, який пов'язаний з ерозією

ґрунтів та їх значним виснаженням внаслідок неконтрольованих сівозмін та вирощування високорентабельних, але виснажливих для ґрунту культур, зокрема соняшнику, сої, рапсу тощо. Так, за даними Державної служби статистики України з 1991 по 2021 рік посівні площі технічних культур збільшилися на 5493 тис га або на 146%, з низ: соняшнику - на 305%; ріпаку - на 1357%; сої – на 913%. За цей період посівні площі під кормові культури і сидерати зменшилися на 10464 тис га [12]. Такі тенденції пов'язані із відсутністю як стратегії розвитку агропромислового комплексу України в цілому, так і продовольчої безпеки зокрема, адже акцент на високорентабельних культурах без науково-обґрунтованих сівозмін, внесення відповідної норми органічних добрив (відбулося суттєве скорочення внаслідок зменшення кількості великої рогатої худоби з 21 млн голів до 2,4 млн голів за 1991-2022 роки) призвів до ерозії 43% ґрунтів, а вміст гумусу досягнув від'ємних значень. Відтак відомі українські чорноземи вже не є такими родючими як століття тому, а виснаження ґрунтів може посилити проблеми забезпечення продовольчої безпеки України в майбутньому.

Важливим викликом для продовольчої безпеки України стала блокада агресором портів на Чорному морі, розрив ланцюгів логістики та блокада польськими фермерами пунктів пропуску на західному кордоні, що

призвело до падіння експорту сільськогосподарських культур [10], однак з відновленням військової потужності нашої держави на Чорному морі, морський коридор відновив роботу, що посприяло відновленню експорту зерна.

Таким чином, з метою ефективною відповіді на виклики, які стоять перед Україною у системі продовольчої безпеки потрібно розробити та реалізувати Національну стратегію продовольчої безпеки. Одним із варіантів такої стратегії може бути наступний:

Національна стратегія продовольчої безпеки України

1. Підвищення купівельної спроможності малозабезпечених верств населення та людей похилого віку.

Одним з основних завдань стратегії є підвищення купівельної спроможності малозабезпечених верств населення та людей похилого віку, що включає кілька ключових заходів:

- підвищення розміру пенсій. Необхідно встановити розмір пенсій на рівні, що перевищує межу бідності, визначену Світовим банком, тобто понад 155 доларів США на місяць, що дозволить пенсіонерам оплачувати базовий продуктивний кошик самостійно та отримувати необхідний набір калорійної їжі;
- реалізація державних гуманітарних програм спільно з міжнародними організаціями. Для підтримки малозабезпечених домогосподарств та вимушено переміщених осіб необхідно впровадити гуманітарні програми надання продуктивних кошиків. Співпраця з міжнародними організаціями дозволить залучити додаткові ресурси та забезпечити ефективність реалізації таких програм.

2. Впровадження державного контролю за сівозмінами, управління природними ресурсами та екологічна стійкість

Для збереження та відновлення сільськогосподарських ресурсів необхідно впровадити наступні заходи:

- державний контроль за сівозмінами. Впровадження контролю за дотриманням науково обґрунтованих сівозмін допоможе запобігти виснаженню ґрунтів та зберегти їх родючість;

- програми підвищення якості ґрунтів. Реалізація програм з відновлення деградованих ґрунтів, внесення органічних добрив та інших агротехнічних заходів сприятиме підвищенню продуктивності сільськогосподарських угідь;
- ефективне використання водних ресурсів. Впровадження заходів з управління водними ресурсами, включаючи модернізацію іригаційних систем та запобігання їх виснаженню.
- екологічна стійкість. Розширення програм гуманітарного розмінування та екологічного відновлення, що дозволить повернути у використання значні площі сільськогосподарських земель, пошкоджених унаслідок війни.

3. Стимулювання розвитку переробного сільського господарства.

Для посилення продовольчої безпеки необхідно розвивати переробне сільське господарство:

- розширення державної програми «Доступні кредити 5-7-9» за рахунок кредитних програм для борошномельних підприємств, виробників біодобавок і харчових добавок, представників харчової промисловості. Це дозволить підприємствам переробного сектору отримувати фінансування на вигідних умовах для модернізації виробничих потужностей.
- державні грантові програми. Підтримка малого та сімейного фермерства, органічного виробництва та тваринництва через надання грантів сприятиме розвитку цих секторів та забезпеченню населення якісними харчовими продуктами.

4. Інновації та контроль якості

Для забезпечення високої якості та безпеки харчових продуктів необхідно впроваджувати інноваційні підходи та технології, які включають:

4.1. Впровадження сучасних технологій:

- прецизійне землеробство. Використання датчиків, дронів та GPS-технологій для точного управління посівами, зрошенням та внесенням добрив, що підвищує ефективність використання ресурсів та зменшує негативний вплив на навколишнє середовище;

- інтелектуальні системи управління фермою. Використання програмного забезпечення для моніторингу та управління всіма аспектами сільськогосподарського виробництва в режимі реального часу;
- біотехнології. Впровадження генетично модифікованих культур, стійких до шкідників і захворювань, що знижує потребу в пестицидах і підвищує врожайність;
- автоматизація виробництва. Використання робототехніки та автоматизованих систем у харчовій промисловості для підвищення продуктивності та зменшення витрат.

4.2. Підтримка наукових досліджень:

- фінансування дослідницьких програм. Забезпечення фінансової підтримки для проведення досліджень у галузі агропромислового комплексу, зокрема вивчення нових сортів культур, методів боротьби зі шкідниками та захворюваннями;
- створення інноваційних центрів. Відкриття науково-дослідних центрів та лабораторій для розробки та тестування нових технологій у сільському господарстві та харчовій промисловості;
- підтримка співпраці між наукою і бізнесом. Сприяння взаємодії між науковими установами та приватним сектором для швидкого впровадження інноваційних рішень у виробництво.

4.3. Посилення контролю якості.

- стандартизація виробничих процесів. Впровадження міжнародних стандартів якості та безпеки харчових продуктів, таких як ISO 22000, HACCP, GlobalG.A.P. для забезпечення високого рівня безпеки на всіх етапах виробництва;
- інспекція та сертифікація. Розширення системи державних інспекцій та сертифікації продукції для забезпечення відповідності харчових продуктів встановленим стандартам якості.
- технології відстеження та прозорості. Використання блокчейн-технологій для відстеження походження та ланцюга постачання продуктів харчування, що забезпечує прозорість та довіру споживачів.

- освітні програми. Проведення освітніх програм для виробників харчових продуктів щодо новітніх методів контролю якості та безпеки, а також впровадження сучасних стандартів у виробництво.

5. Покращення інфраструктури та логістики

Для забезпечення фізичної доступності харчових продуктів необхідно:

- відновлення та розвиток транспортної інфраструктури. Інвестування у відновлення доріг, залізниць та логістичних центрів, що були пошкоджені внаслідок військових дій.
- створення ефективних логістичних систем. Розвиток логістичних мереж, має на меті будівництво складських та зернових терміналів, будівництво залізничі європейського стандарту колії, розвиток залізничного сполучення з Румунією і Болгарією, поглиблення дна дунайських портів тощо.

Реалізація цих заходів у рамках Національної стратегії продовольчої безпеки дозволить забезпечити стабільність та безпеку харчування населення України, підвищити купівельну спроможність вразливих категорій, покращити якість та безпеку харчових продуктів, а також забезпечити стійкість агропромислового комплексу в умовах сучасних викликів.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, Продовольча безпека України стикається з численними викликами, які значно ускладнюють забезпечення населення достатньою кількістю безпечної та поживної їжі. Основними викликами є падіння купівельної спроможності населення, зменшення посівних площ і кількості підприємств, погіршення показників Глобального індексу продовольчої безпеки (GFSI), масштабні екологічні катастрофи, спричинені війною, порушення логістичних ланцюгів постачання продовольства та відсутність належної державної стратегії продовольчої безпеки. Військові дії, інфляція та економічна криза значно вплинули на доходи громадян, що збільшило частку витрат на харчування у загальних доходах домогосподарств. Погіршення екологічних умов, деградація ґрунтів та виснаження водних

ресурсів також суттєво ускладнюють аграрне виробництво.

Для підвищення рівня продовольчої безпеки в Україні необхідно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на подолання цих викликів. По-перше, підвищення купівельної спроможності малозабезпечених верств населення та пенсіонерів через збільшення розміру пенсій та реалізацію державних гуманітарних програм спільно з міжнародними організаціями. По-друге, впровадження державного контролю за сівозмiнами, управління природними ресурсами та екологічна стійкість, включаючи відновлення деградованих ґрунтів та модернізацію іригаційних систем. По-третє, стимулювання розвитку переробного сільського господарства через розширення державних кредитних та грантових програм. По-четверте, впровадження інноваційних технологій та посилення контролю якості харчових продуктів. Нарешті, покращення

інфраструктури та логістики для забезпечення ефективного постачання продуктів харчування до всіх регіонів країни. Реалізація цих заходів дозволить зміцнити продовольчу безпеку України та забезпечити стабільне постачання якісних та безпечних харчових продуктів для населення.

Перспективними напрямками дослідження в сфері продовольчої безпеки можуть бути дослідження аспектів впровадження та розвитку прецизійного землеробства. Прецизійне землеробство включає використання сучасних технологій, таких як GPS, дрони, сенсори та інтелектуальні системи управління для точного моніторингу та управління сільськогосподарськими процесами. Цей підхід дозволяє підвищити ефективність використання ресурсів, зокрема води, добрив та засобів захисту рослин, що сприяє зменшенню витрат та зниженню негативного впливу на навколишнє середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко Л., Мариненко Н., Крамар І., Гац Л. Продовольча безпека України в умовах військової агресії: стан та перспективи. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2023. Вип. 1. С. 115-128.
2. Дідур К. М. Продовольча безпека України, як один із пріоритетів розвитку глобальної економіки. *Ефективна економіка*. 2023. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_31.
3. Ніколюк О. В., Атамась Г. П., Шумілов Б. Б. Продовольча безпека України в умовах соціально-економічних трансформацій. *Економіка харчової промисловості*. 2023. Т. 15, Вип. 1. С. 61-67.
4. Патицька Х. О. Продовольча безпека в умовах війни: проблеми та шляхи забезпечення в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. Вип. 2. С. 43-49.
5. Родінова Н., Дергач А., Гудзь Г. Світова продовольча криза як наслідок російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1463/1408>.
6. Ульяновченко А. В., Прозорова Н. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави. *Congressworld*. 2014. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5.
7. Чечель О. М. Прогнозування розвитку сільського господарства і АПК у забезпеченні продовольчої безпеки території: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец. 08.07.02. «Економіка сільського господарства і АПК». Суми. 2006. 15 с.
8. Global Food Security Index. The Economist Group. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>.
9. Агровигляд України 2024-2033. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Agroviglyad-2024-2033.pdf>.
10. Мalyuta Л., Рудан В., Балушевський К. Проблеми та перспективи розвитку

транспортної логістики України в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 3. С. 153-164.

11. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Споживацькі настрої українців у другий рік повномасштабного вторгнення. Deloitte. 13 березня 2024 року. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2024/consumer-behavior.html>.
14. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних

соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України №780 від 11 жовтня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>.

15. Ціни на продукти. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/wares/prods/>.
16. Дані про середній розмір пенсійної виплати. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>.
17. В Україні заміновано 470 тис. га земель сільськогосподарського призначення - на розмінування може піти 20 років. Українська асоціація зовнішньої політики. URL: <https://www.ufpa.org.ua/blog/12393>.

REFERENCES

1. Artemenko, L., Marynenko, N., Kramar, I., & Hats, L. (2023). Food security in Ukraine under military aggression: State and prospects. *Social and Economic Problems and the State*, (1), 115–128.
2. Didur, K. M. (2023). Food security in Ukraine as a priority in the development of the global economy. *Effective Economy*, (5). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_31.
3. Nikolyuk, O. V., Atamasy, H. P., & Shumilov, B. B. (2023). Food security in Ukraine during socio-economic transformations. *Economics of Food Industry*, 15(1), 61–67.
4. Patytska, K. O. (2023). Food security in wartime: Problems and solutions in Ukraine. *Social and Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, (2), 43–49.
5. Rodinova, N., Derhach, A., & Hud'zh, H. (2022). The global food crisis as a result of the Russo-Ukrainian war. *Economics and Society*, (40). Retrieved from: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1463/1408>
6. Ulyanchenko, A. V., & Prozorova, N. V. (2014). Food security as the basis of national security. *Congressworld*. Retrieved from: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5.
7. Chechel, O. M. (2006). Forecasting the development of agriculture and the agrarian sector in ensuring food security of the territory [Author's abstract of candidate's thesis, Sumy]. (Unpublished). 15 p.
8. Global Food Security Index. The Economist Group. Retrieved from: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>.
9. Agroviglyad Ukraine 2024-2033. Retrieved from: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Agroviglyad-2024-2033.pdf>.
10. Maljuta, L., Rudan, V., & Balushevskiy, K. (2023). Problems and prospects for the development of transport logistics in Ukraine under martial law. *Economic Analysis*, 33(3), 153–164.
11. Official website of the National Bank of Ukraine. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/>.
12. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Consumer sentiment of Ukrainians in the second year of full-scale invasion. Deloitte.

- (March 13, 2024). Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2024/consumer-behavior.html>.
14. On the approval of food product sets, non-food product sets, and service sets for major social and demographic groups of the population: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 780 from October 11, 2016. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>.
15. Prices for products. Minfin. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/wares/prods/>.
16. Data on the average pension payment. Pension Fund of Ukraine. Retrieved from: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-proserednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>.
17. In Ukraine, 470 thousand hectares of agricultural land are mined - demining may take 20 years. Ukrainian Association of Foreign Policy. Retrieved from: <https://www.ufpa.org.ua/blog/12393>.

Iryna Belova, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Business Analytics and Innovation Engineering, West Ukrainian National University, Ukraine

Oleksiy Yaroshchuk, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Business Analytics and Innovation Engineering, West Ukrainian National University, Ukraine

Food security in Ukraine under martial law: challenges and prospects

Abstract

The article analyzes the challenges and measures to enhance food security in Ukraine under martial law. It examines key factors influencing food security, including the purchasing power of the population, state control over crop rotations, natural resource management, and the development of the processing agricultural sector. Measures proposed to improve food security include increasing pensions, implementing humanitarian programs, introducing innovative technologies, and improving infrastructure.

The purpose of the article is to study the peculiarities of food security in Ukraine and to develop effective strategies to enhance its level in the face of contemporary challenges.

Methodology: The study employs general scientific methods of cognition, including methods of analysis and synthesis to analyze the main trends and challenges of food security; comparison to assess the effectiveness of various food security measures; content analysis to evaluate the political and economic aspects of food security; and generalization to formulate recommendations for improving food security in Ukraine.

Results: The main challenges to food security in Ukraine are identified as a decline in the purchasing power of the population, reduction in sown areas, deterioration in the Global Food Security Index indicators, environmental disasters, disruptions in supply chains, and the lack of an adequate state strategy. Directions for enhancing food security are proposed, including the implementation of state control over crop rotations, increasing the purchasing power of low-income groups, stimulating the development of the processing agricultural sector, innovations and quality control, and improving infrastructure and logistics.

Keywords: food security; purchasing power; crop rotations; processing agriculture; innovations; infrastructure; logistics.

Cite as: Belova, I., and Yaroshchuk, O. (2024). Food security in Ukraine under martial law: challenges and prospects. *Economic analysis*, 34 (3), 208-221. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.208>